

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

А. БЕЛИЋ

УЗ

СТАЛНУ САРАДЊУ

г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. ЊИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Београду, ФР. ИЛЕШИЋА, проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани и Х. БАРИЋА, проф. Унив. у Београду.

КЊИГА III.

ШТАМПАЊЕ ОВЕ КЊИГЕ ПОТПОМОГНУТО ЈЕ ИЗ ЗАДУЖБИНА СРП.
КР. АКАДЕМИЈЕ: арх. НИЋИФОРА ДУЧИЋА и Д-ра. ЉУБ. РАДИВОЈЕВИЋА.

БЕОГРАД, 1922—1923.

Из живота речи.

(Наставак.)

Болести.

Осећај немоћи и страх од извесних болести против којих се примитиван човек није могао ни умео да бори, или који су својом појавом и наступом одавале неку нарочиту тајанственост, било је поводом да их је он већ по својој природној склоности анимизовању и антропоморфизацији свега унаоколо доводио у везу или чак идентификовао са штетким демонима које је он свугде видео и који су према његову мишљењу кадри били да се на најразличнији начин увлаче у човека (ср. Tylor *Anfänge der Cultur* I. 111 и. д., Schrader R. L. 1901, стр. 478) и муче га. Припрости је човек у таквој анимистичкој психопатији такођер држао да их не сме да спомене уопште никаквим одређеним именом, јер би се, као и они горе кад смо говорили о природним појавима, срдиле и још горе мучили болесника, него их треба у једноме случају некако удобровољити и блажити општим лепим и симпатичним именима (испор. чеш. *panna* ,костобоља‘, сх. *добрача* ,главобоља‘, *добринке*, *добриње*, *добрице* ,богиње‘ Срп. Етн. Зб. XIX. 222—223, *шејка*, болест која се зове и ,*чума*‘, ив. 234, а у Далмацији кажу: „Тресе га *шејка* = тресе га грозница“ и обичај у Малајаца да сваку опасну болест зову именом *господин*. Arch. Sl. Phil. XXXVII. 475—6); а у другој опет, већ према приликама, зазивљући божје име плашити их њиме, или доцније под утицајем еволуционисаног хришћанства, затајујући демоне дотичне болести називати сад божјим даром, сад божјом казни и сл. Од словенских имена за болести о којима мирно можемо да устврдимо да су дошла у везу са божјим именом у највише случајева горњим сложеним процесом била би: слов. *božje* ,грчеви, еклампсија‘: „*božje ga je metalo*“; „*božje ga tere*“; „*dete božje tere*“ (Pleteršnik); чеш. *boží bič*; *božec* исто: „*božec dítě napadl*“; „*božec ho potrhal*“ (Kott); слов. *božjast* (стопљено од *božja oblast*) ,падавица‘, adj. *bóžjosten* ,падавичав, који трпи од падавице‘; чеш. *boží kázeň* (а и *boží rána*) ,епилепсија‘; п. *boža wola* (исто); врус. *божъѣ* ,зла немоћ, падавица‘. Даљ (Слов. s. v.)_попраћује ово име карактеристичном опаском да га народ

изговара само тихо и шепатом, што нам само боље потврђује горе наведено тумачење о постанку ове врсте имена за болести. Сем тога је интересантно овде констатовати да се рус. *божьѣ* и *боџје* као називи двеју сродних болести (у слов. *božje* значи и 'кап, апоплексија'), слажу и с обзиром на облик (adj. neutr. од богъ у улози супстантивне ознаке) који већ сам по себи упућује на резервираност и поколебаност у осећању и држању онога који ту реч говори према помисли (падавице одн. грчева) коју би тим именом хтео да обележи. О падавици као опасној болести коју, према већ истакнутоме схватању примитивнога човека узрокују зли демони, имамо потврду, поред горњих имена, и у веровању нашега народа, који је по негде замишља и назива *гујом*, змијом (а змију саму као демонску животињу у вези са горњим разлагањем о изворима еуфемистичких назива у друштву са речју *бог* зове наш народ у Отоку славонском *божји лисџ*: „Иди тамо, *божји лисџу*“, кажу жене змији кад ју угледају и плаше се да је убију. Zb NŽ VII 115) — дакле, именом најистакнутијега демонскога бића. Милићевић (Живот Срба Сељака, стр. 140) приповеда како народ у неким крајевима Србије држи да, ако некога снађе падавица, ваља да му отац (ако је мушко) или мати (ако је женско) скочи на таван, тамо да се свуче догола и виче првом суседу: „Хеј Марко (или како је већ суседу име), данас мога Симу или Анђу (или друго које име) *уједе гуја*, па више никад.“ Таквим еуфемистичким именима за болести спадају још: слов. *božji udarec*, *božje*, кап, апоплексија: „*božje ga je udarilo*“ (Pleteršnik); чеш. *boží mrtovice*, *boží ruka* (исто); *boží, vůle* 'велики чир'; *boží rána* 'куга, помор'; рус. *божегрозная* чему од прилике у сх. одговара *бич божји* 'помор, глад' (ср. одмах на почетку Илиаде како и у старих Грка Аполон *бог* шаље помор на ахејску војску!); рус. *божьѣ милосѣ*, — *воля* 'невоља уопште, нарочито пожар од грома' (исп. горе: бог Перун: муња, гром!); слов. *mrzla božjast*, сх. *богавица* 'улози, костобоља'. У академском се Rječniku adj. *богав*, *timidus*, *nodosus*: *богава рука* 'отекла рука' доводи у везу са мац. *bog* 'чвор', али ја то држим за слабо вероватно, нарочито ако би се то хтело протегнути и на *богавицу* у горњему значењу, где је код толиког броја аналошких назива семантичко порекло тако чито.

Зли демони су зачетници не само телесних него и душевних болести (испор. још у Хомера: „*νοσσον γ' ὀβριως ἔστι λιὸς μεγάλων ἀλλασθαι*“ Од. IX. 411 и опет Од. V. 394 и д. где се приповеда како је зао демон напао на болесника, а богови га ослободили), односно за време су се

хришћанства и те душевне аномалије узеле да сматрају и називају као од Бога послане, сад као казна, сад као кушање, па су на тај начин настали изрицаји као мрус. *божевіля* ‚сулудост‘, *божевільнић* ‚сулуд‘, *божевільник* ‚сулуд човек‘, *божеволіши* ‚сићи с ума‘, одатле *божевіљна* ‚кућа за умоболне‘; врус. *божедурье*, *божіи человекъ* ‚глуп човек‘ (испор. сх. „*глуїан божју!*“); чеш. *boží dárek*, — *paděleni* (исто): „*Tys také boží dárek!*“ врус. *божевольный*, *божегнѣвный* ‚слабоуман, луд, својеглав, неразуман‘; *божеволишься* ‚сићи с памети‘; *божевольница*, *божевольщина* ‚распуштена деца; кућа где су деца пуштена пустопашице‘ и т. д.

Горњим речима семантички стоје близу још називи за пијанца и пијано стање: сх. „Он је *божју!* = пијан је (и : ‚спава‘) као што о пијанцу и Чеси кажу: „*Jest boží a Michalův*“ помишљајући још при изговору „*Michalův*“ на *mích* ‚мех, мешина са вином‘, што је преко народне етимологије и хумора, а нешто и ироније, и довело у ову изреку *Michala* као особно име; или: „*Je na božích cestách*“ = напола је пијан (испор. мрус.: „на *Божіи* дорози“ = пред смрт, на смрти), а, као у српскохрватском, каже се и у чешком о човеку који је заспао: „*už je boží!*“, па тако находимо да човек и сва главна своја бесвесна стања, наиме: пијаност, спавање и умирање као и друге њему непротумачиве било физичке или психичке појаве већ према својој природеној религиозности проглашује чисто божјом области (испор. у чеш. „*Mám ženu boží za ‚zbabnu‘*“).

Кад је говор о овој врсти еуфемистичких имена за болести ред је да споменем овде и сх. *богиње* ‚оспице, козице‘, *adj. богињав* ‚оспичав‘ о чијем пореклу не влада слога међу филолозима. Јагић (Arch. Sl. Phil. I. 432), Крек (Einl. Sl. Lg.² 550), Маценауер (Fil. L. VII. 11), Даничић (Rj. jsl. ak. s. v.) заступају мишљење да је та реч кад у сх. значи ‚оспице, козице‘ позајмљена из њемачкога и од „*Pocken*“ да су у сх. помоћу народне етимологије начињене *богиње*. Маретић (Nast. Vjes. IV. 24) држи за „многo вјерoјатнијe“ да у случају богиња имамо сличан еуфемистички назив за опасну болест оспица као што је, каже он, дано еуф. име злу пришту „дoбрић“ (исп. горе *дoбриње* и др. за ‚богиње‘), којему Дубровчани веле „злић“ и чему би се онда за јачу потврду могла навести од нас горе побројена имена као слов. *božjast* (испор. и нем. *Gottesgewalt*) ‚падавица‘, чеш. *božec* ‚грчеви‘ и т. д. Пре Маретића изрекао је то мишљење о богињама Миклошић (Vgl. Gram. II. 144). Посредно тумачење овога појава износи Бернекер (E. W. I. 66) и пристаје уз прве, у колико и он држи сх. реч *богиње* ‚оспице‘ направљеном од нем.

Роскен, али да се та пословењена немачка реч прислонила о српскохрв. *богиња* ‚*dea*‘ и тако независно од Миклошића и Маретића (које не наводи) допушта да *богиње*, макар и секундарно, носе печат еуфимистичкога имена за оспице. Ја сам се већ једном приликом (Arch. Sl. Phil. XXXVII. 480) дотакао горњега питања и сад имам своје пристајање уз Бернекера у толико да допунам што на основу језичкога осећања не бих никако могао да пристанем уз мишљење да би у српскохрватском живом народном говору реч *богиње* као таква могла у својем семантичком развоју на основу народне психологије изнети значење ‚оспице‘. Ако би се наине ‚оспице‘ у сх. имале и могле еуфемистички назвати именом аналошки горњим именима за болести где *бог* улази као сукомпонента, онда је то, по моме мишљењу, у сх. морало да даде други неки облик, било једноставан или сложен, а не управо *богиње*; јер та реч не одаје толике популарности у сх., коју би требала да има реч о којој се претпоставља да је никла у простоме народу, к томе као име једне тако опште познате болести као што су оспице. С друге стране, да је после словенизације нем. *Rosken* у *богиње* — и поред тога што *богиња*, како рекох, не звучи као простонародна реч него више као књижевна — та реч могла примити изглед и улогу еуфемистичкога назива за ‚оспице‘ у горњему смислу, даде се врло добро и лако да брани, будући је језик, нарочито што се тиче његова семантичкога живота, јако еластичан и покретљив, па допушта често да се нешто гради и онде где има само привидна темеља (испор. само улогу народне етимологије у свим језицима која обогаћује речнике мноштвом нових значења једино на основу гласовне сличности речи, на пр. попут наших у Вукову речнику: *горица*, *изијед*, *лијен* — *дријен*, *Мојанка*, *обил* — М. Обилић одн. Кобилић, *сјориш*, *Виде* и др.). У нашем се пак случају (*богиња*) могло то још лакше догодити кад и онако, како смо горе видели, има и других примера где се некој болести даје еуфемистички назив помоћу божјега имена.

Као што се на основу помишљане тесне везе између бога и болести потоње често означају помоћу божјега имена, тако имамо случајева да се и извесна лица, о којима народ држи да у себи носе неку тајну моћ и могу да оздрављају болеснике, доводе у везу са богом, односно им се придевају имена у друштву са божјим именом, па смо на тај начин добили на пр. у чеш. *bohyňář*, *božec* ‚вештац, који уме лечити свакоје болести и гатати ко је што украо‘; *božice* ‚врачара‘; *bohyně* ‚добра врачара која лечи и помаже у по-

треби'; слов. *bog stari*, *bogec*, *boginja*, *bogovavka* ,врачара'; *bogovec*, *bogovavec* ,врачар'; *bogovati* ,врачати; домашљати се'; *bogovanje* ,врачање'.

Биљке, животиње.

Имајући пред очима како су важну улогу играле, а и данас играју, биљке и животиње у народној религији примитивних народа, нема сумње да добар део словенских имена за биљке где реч *bog* улази као сукомпонента, иако који пут изгледају више хришћански, вуку порекло већином из прадавног словенског поганскога доба, када су и праоци данашњих Словена, као и други Индоевропљани, целу своју душевну културу облачили у рухо природне религије, и када су на основу анимистичкога назирања о свему у природи, а нарочито о биљкама и животињама, веровали да је све испуњено духовима или њиховим прецима које су штовали као богове, или другим већим тајним демонима и силама; било да су уопште веровали да колико биљке толико и животиње нису до ли друга обличја под којима човек живи и након смрти (— метемпсихоза о којој ћу проговорити једном другом приликом у вези са словенским именима некојих биљки и осврнути се на изјаву Нидерле-а у његовој словенској митологији да за појаву метемпсихозе у Словена нема праве потврде). Кашто се пак име које биљке стављало у везу са богом и божјим именом и ради познате знамените улоге разнога биља у народној медицини, а ово је, дакако, могло да привуче (аналoшки именима за болести) имену које лековите биљке не само *бога йоганскога*, него и *хришћанскога*, јер ми знамо врло добро да и у хришћанству и под хришћанским именом у широким масама са примитивнијом културом може лепо да живи и развија се природна религија, о којој су теми опширније писали Штубенфол (*Heidenthum im Christenthum, Heidelberg 1891.*), Треде (*Heidenthum in der römischen Kirche, Gotha 1891.*), Фарар (*Paganism and Christianity, London 1892.*) и др.

Једно од словенских митолошких имена за биљке које би амо спадало несумњиво је *сх. богиша* ,*Iris germanica*', која се зове још *жуји* *божурак*, *цвић небески* а и *йеруника*, па нам потоње име јасно говори да онај *богиша*, колико год се при његову изговарању у памети простога човека одана хришћанској вери метала помисао хришћанскога Бога одређеније него ли каква традиционално-атавистичка помисао о некоме богу претхришћанскоме, стоји сигурно, макар и несвесно, у вези са врховним богом словенскога Олимпа —

громовником Перуном; јер, како не можемо без даљег да делимо мишљење са Афанасјевом (Поэт. воззр. I. 132, 133) и Фаминцином (Божества древнихъ Славянъ I. 124), да би се у старих Словена узимала реч *бог* као синоним за *Перуна* као врховнога бога, ипак нас у овоме нашем случају име *йеруника* упућује на мисао да се под *богишом*, кад се дотичној биљци давало то име, у истину помишљало на бога Перуна. Како *богиша* одн. *йеруника* са Перуном тако вероватно у вези са Свантовидом, чију је улогу у хришћанском Словенству преузео св. Вид (Перуна је наследио светитељ Илија), стоји *йрава видова* ‚*euphrasia officinalis*‘. Паралеле сх. *богиша*, *йеруника* находимо, међу осталима, и у стинд. *Indrapušpa* ‚*methonica superba*‘, *Indrabhēšadža* ‚*getrockneter Ingwer*‘, *Indrašana* ‚*конопля*‘. Од словенских имена за биљке којима се придружио *бог*, сад под једним, сад под другим обликом и видом била би још: сх. *божур*, *божурић* ‚*raeonia officinalis*, *corallina*, *herba lunae*‘; *божурак мали* *palma Christi*‘; рус. *божуръ* ‚*Krokus*, *Safran*‘; буг. *божур* ‚*raeonia officinalis*; мак; тулипан‘; (диал.) *бѣжа* ‚*мак*‘ (значи још и: ‚Туркиња; племенита госпођа‘); рус. *богунъ душистый*, *боровой* ‚*Daphne sneorum*‘; слов. *božiček* ‚*sempervivum*‘; сх. *божја мѣшица*, *божје дриво* (*дрво*, *дрвце*, *дријевце*), врус. *божъе древо*, *божедревко*, мрус. *бѣждерев* (*божедрев*), *бѣждерево*, *бѣждеревочок*, чеш. *boží dřevce*, п. *bożydrzew*, *bożydrzewko* ‚*artemisia abrotanum*‘; мрус. *божедревок* ‚*hypericum perforatum*‘; сх. *божје дрвце* ‚*illex aquifolium*‘; *божја йравица*; врус. *божъя трава*, п. *boża trawa*, — *trawka* ‚*trigonella foenum graecum*‘ сх. *божји цвиѣ* ‚*viola tricolor*; *centaurea jacea*‘; *божји цвијет* *agrostemma coronaria*‘; чеш. *boží listky* ‚*Marienblätter*‘; врус. *божји быѣ* чеш. *boží byt*, п. *boży byt* ‚*ambrosia*‘; врус. *божъя роса* ‚*drosera rotundifolia*‘; чеш. *boží kolářky*, *malva rotundifolia*‘; врус. *божъя благодатъ* ‚*gratiola officinalis*‘; сх. *божја мизица* ‚*scutellaria galericulata*‘; *божја йлахѣшица* ‚*balsamita major*‘; *божја сѣрѣшица* ‚*helichrysum stoechas*‘; врус. *божьи ручки*, мрус. *божа ручка* ‚*primula officinalis*; *betonica vulgaris*‘ (пот. само у врус.); чеш. *boží nohavičky* ‚*delphinium*‘; *boží oko* ‚*crepis drumondi*‘; сх. *божје очи* ‚*dianthus plumarius*‘; чеш. *boží vlásky* ‚*eriphorum*‘; врус. *божьи слѣзки* ‚*dianthus carthusianorum*‘; сх. *божје сузице* ‚нека трава‘ (Briza? Šulek, Imenik bilja стр. 27); чеш. *boží milost* ‚*sideritis*‘ (бот.); *bohdalec* ‚*colchicum auctumnale*‘; *božcovj* ‚*Geissblatt*‘; *bohobyl* ‚*diospyrus lotus*‘; сх. *украдебогу-кашицу* ‚*capsella bursa pastoriš*‘. У последњем нас примеру упућује латинско име да је ова биљка у српскохрватском тако названа због тога што на себи има нешто попут торбака па, како

јој се у лат. дало име неке „чобанске торбе“, тако јој је, богзна каквим сложеним процесом, негде јужнословенски сточар или ратар у својој простосрдности дао анимистички назив као човека који нешто на себи носи: *украде-богу-кашицу*.

Имена животиња: сх. *божји њијешао*, — *њијевац*, — *кокошић*, — *њешелић* који се зове и *божјак*; *божја жабица* ‚*hyla arborea*‘; *божјак* ‚*урира*, *пупавац*‘; *bogivola* ‚*zeba*‘ чеш. *bogar* ‚*Maikäfer*‘; слов. *boginja* ‚нека зелена гусеница са рошчићем‘; врус. *божъя козјавка*, — *коровка* ‚*coccinella*‘; мрус. *богова корова*, чеш. *božá krávka*, п. *boža krówka* ‚*lucanus cervus*‘; мрус. *божа њишашка* ‚*пчела*‘ (с обзиром на радиност ове животињице и корист коју човек од ње имаде, па давање воска од којег се Богу пале свеће; чеш. (диал.) *bogdal*, *bogdan* ‚рода‘ (вероватно у вези са народном педагогијом да деца не смеју знати како се рађају и према томе са причањем (деци): како рода доноси божји дар — децу).

У вези са семантичким животом наше речи додаћу напокон и то да народна етимологија по кашто привлачи *богу* и речи, (попут сх. *небог*, чеш. *nebohý* и др.) о којима смо ми одмах на почетку изјавили да су, поред све гласовне сличности, ипак живеље животом самосталним и независним од *бог* ‚*deus*‘, а то разабрамо из разних еуфемистичких творевина дотичних речј којима је очито за основицу служио појам *бог* ‚*deus*‘, на пр. сх. *неборе* од *не-боже (вок. од не-бог) ‚заиста, у истину: „*мој неборе!*“ (у нар. песм.); слов. *nebore*, ген. *neboreta* ‚*armer Tropf*‘ (од *nebože); чеш. *neborák* (од *nebožák*); п. *nieborak* ‚*јадник*, *бедан човек*‘; луж. *ња-борје*; *ње-борјетко* (исто) и т. д. и одговарају правим еуфемизмима од *богъ* ‚*deus*‘, као сх. „*Бор га убио!*“ „*Борме*, не ћу, јер . . .“ „*Тако ти бора!*“ „*Ој бора ти!*“ „*Бор* вам синци, сиви соколови!“ (Вук, пј. III. 550). „*За бора* милога!“ „*Бора* ти великога!“ „*Ако бора* знате!“ „*Да бор* убије!“ „*Од бора* наћи.“ „*Тога* му његова!“ „*Имена* ми *њожјега!*“ „*Тога* ми!“ „*Бога* ми!“ и др. Испор. слично у нем. *Potz* за *Gott*: *Potz Welt*, *Potz Wetter*, *Potz Blitz*, *Potz Stern*; фр. *bleu* за *dieu*: *morbleu* т. ј. *mort (de) dieu*; *corbleu* = *corps (de) dieu* и т. д.

Загреб.

П. К. Булаш.